

Т. Ю. Кальченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

Прецедентні вислови в ліриці І. Римука: функціонально-семантичний аспект

Кальченко Т. Ю. Прецедентні вислови у ліриці І. Римука: функціонально-семантичний аспект. У статті на матеріалі лірики поета-вісімдесятника І. Римука розглядається функціонування прецедентних феноменів у художньому дискурсі. Увага автора зосереджена на дослідженні текстових ремінісценцій як символів прецедентних текстів. Розкривається значення прецедентних феноменів для створення поетичної картини світу І. Римука.

Ключові слова: *прецедентний феномен, прецедентний текст, текстова ремінісценція, алюзія, цитата, квазіцитата.*

Кальченко Т. Ю. Прецедентные высказывания в лирике И. Римука: функционально-семантический аспект. В статье на материале лирики поэта-восьмидесятника рассматривается функционирование прецедентных феноменов в художественном дискурсе. Внимание автора сосредоточено на исследовании текстовых реминисценций как символов прецедентных текстов. Раскрывается значение прецедентных феноменов для создания поэтической картины мира И. Римука.

Ключевые слова: *прецедентный феномен, прецедентный текст, текстовая реминисценция, аллюзия, цитата, квазицитата.*

Kalchenko T. Precedent utterances of I. Rymaruk's lyrics: the functionally-semantic aspects. The paper deals with the functioning of precedent phenomena in artistic discourse. The author focuses her attention on the investigation of text reminiscences as the symbols of precedent texts. It is discovered the meaning of precedent phenomena for I. Rymaruk's creation of poetical mapping of the world.

Key words: *precedent phenomenon, precedent text, text reminiscence, allusion, quotation, quasi-quotation.*

Поетичний твір за своєю природою вимагає лаконічності та сконцентрованості змісту. Мовні знаки, уведені в площину поетичного твору, здатні переосмислюватись та набувати нових конотацій, підпорядковуючись авторській меті. Поетичний твір, а точніше сукупність мовних знаків, покладених в основу поетичної мовної картини світу, викликає в уяві реципієнта певні оцінні асоціації та згадки. Необхідною умовою успішного спілкування автора та читача є їх спільна зануреність в один шар культури, що дозволяє повністю сприймати мовну особистість поета.

Сьогодні в науковому середовищі активізуються дослідження, покликані розкрити результати пізнавальної діяльності людини, закріплені у мовних категоріях і поняттях. Результати цих досліджень мають значну вагу для розгляду особливостей комунікації мовців, зокрема в художньому дискурсі. Одним з аспектів дослідження є розгляд прецедентних феноменів, тобто ядерних елементів спільної для всіх мовців когнітивної бази [5]. На сьогодні проблема вивчення прецедентних

феноменів привертає значну увагу лінгвістів. Предметом дослідження науковців є прецедентні феномени у різних дискурсах: художньому, публіцистичному, інтернет-дискурсі. Необхідною умовою дослідження природи функціонування прецедентних феноменів є створення пов'язаного з ними науково-понятійного апарату та класифікація одиниць. Так, В. Красних виокремлює вербальні прецедентні феномени, до яких належать прецедентне ім'я та прецедентний вислів, і вербалізовані – прецедентну ситуацію та прецедентний текст [6]. За визначенням Г. Слишкіна, прецедентний текст завжди формує концепт, тобто соціопсихічне утворення [11]. На важливу роль прецедентних феноменів у формуванні концептуального шару мови вказує й А. Ходоренко [14]. Уживання прецедентних висловів дозволяє мовцеві заявити про свою позицію, окреслити свою належність до певного соціуму та власне ставлення до певних явищ [2]. Прецедентні феномени відіграють важливу роль в організації художнього твору, оскільки дозволяють, зокрема, зрозуміти процес ство-

рення авторських натяків та мовної гри як засобу спілкування з читачем.

Засобом активізації концептів прецедентних текстів у художньому дискурсі є текстові ремінісценції. Вони ґрунтуються на апеляції до концептів прецедентних текстів та мають певні ознаки, серед яких визначальними є усвідомленість адресантом факту створеної ним ремінісценції до певного тексту, ознайомленість адресата з оригінальним текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього тексту та наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту [11]. Саме на межі прецедентних імен і висловів, за твердженням В. Красних, відбувається перетин прецедентних текстів і текстових ремінісценцій [6]. Текстові ремінісценції мають важливе значення для формування інтертекстуальних зв'язків у художньому творі та створення оцінних асоціацій, виконуючи структуротвірну, смислопроджувальну та мотивну функції [14]. На нашу думку, саме текстові ремінісценції є засобом узгодження прецедентних висловів у художньому творі.

Основними видами текстових ремінісценцій є пригадування, пряма цитата, квазицитата, алюзія та продовження [11]. Метою статті є дослідження особливостей функціонування прецедентних висловів літературного походження в поетичній картині світу І. Римарука. Вибір лірики І. Римарука як матеріалу дослідження пояснюється недостатнім розкриттям особливостей поетичного ідіостилу цього поета в науковій літературі та його безумовною цікавістю саме з точки зору вивчення прецедентних феноменів. За нашими спостереженнями, для лірики поета є характерними квазицитата, цитата, алюзія. Крім того, часто використовуються власні імена митців та назви літературних творів. Традиційно алюзія розуміється як відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунком на ерудицію читача [7]. Цитата розуміється як дослівний уривок з чужого твору, вкраплений в авторський текст [7]. Кожна з цих форм вираження прецедентності має певне семантичне навантаження, дозволяючи авторові створювати мовну гру.

Помітним є внутрішній зв'язок між ідеєю віршового твору автора та вжитим прецедентним феноменом. Так, алюзія на твір М. Гоголя «Вій» є своєрідним маркером внутрішнього стану ліричного героя:

Обведи себе колом! – за мить кожен
подих і спогад зів'яне, і ріка заскрипить,

і відхилиться віко туману, і зведеться над
водами панна – не з далеких століть... Біла
крапля з незримої рани! Розсипається чорна
коса! Той же страх? зі словами такими
ж? – «підніміте мені небеса!» Чи піднімеш,
одхрестившись від листя й води? Дибки
міст у зупиненій піні!.. За рікою кричать
поїзди, а не третій півні [10:16].

У тексті маємо асоціації, пов'язані з твором М. Гоголя, показниками яких є метафоричні словосполучення *ріка заскрипить*, *відхилиться віко туману*, *одхрестившись від листя й води*. Уведення в контекст таких конструкцій дозволяє говорити про простір, подібний до церковного, в якому відбувалася дія згадуваної повісті. Ще більш промовистими є заклик «*Обведи себе колом!*», трансформоване цитування «*підніміте мені небеса!*» і завершальний рядок вірша, пов'язаний з народними забобонами (спів півня проганяє нечисту силу). На нашу думку, використання таких прецедентних феноменів дозволяє передати внутрішній стан ліричного героя, близький до стану героя твору М. Гоголя. На таке прочитання наштовхує також мотив кохання: *зведеться над водами панна – не з далеких століть...* Ремінісценцію на твір М. Гоголя вказує власне номінація *панна* (у М. Гоголя *панночка*) та описові конструкції «*Біла крапля з незримої рани! Розсипається чорна коса!*». В аналізованому уривку можна простежити також алюзію з твору Т. Шевченка «Причинна», до якої відсилає останній поетичний образ *За рікою кричать поїзди, а не третій півні*. Уведення до тексту обставинної конструкції *за рікою* поглиблює цей натяк. Обізнаність читача з вищезгаданими творами допомагає зрозуміти душевний стан ліричного героя, який можна охарактеризувати як близький до безумства і в той же час небажання його уникнути.

Відсилання до творчості М. Гоголя, побудоване на використанні текстових ремінісценцій, спостерігаємо в поезії «Політ Гоголя»:

Тут і птах не здола, – а людина йому не
родина, у людини основа крила нетривка
і м'яка. Середина ріки, середина, уже середина
– а нема маяка, а не видно ніде маяка... [9:130].

У наведеному контексті трансформована цитата в поєднанні з антитестичною конструкцією *птах – людина* дозволяє говорити про мотив творчого пошуку і неспокою, який поглиблюється розгортанням образу:

Середина ріки, середина, іще середина
– де ж той берег, щоб звити нарешті
гніздо для душі? [9:130].

Прецедентність наведеного вислову ґрунтується на обізнаності читача з творчістю М. Гоголя та його біографією. Мотив трагічної долі митця актуалізується також відсиланням до прецедентної ситуації, пов'язаної з життям М. Гоголя, а саме спаленням останньої частини «Мертвих душ»:

І позбавив ума водяного обгорілий листок, що упав в середину ріки [9:130].

Наявність у тексті поезії відсилань до двох різних творів: «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» та «Мертві душі» – та авторські роздуми, пов'язані з розумінням долі митця, дозволяють вибудувати цілісну картину світовідчуття творчої особистості.

Поєднання в поетичній тканині твору текстових ремінісценій та фактів біографії створює цілісний метатекст, завдяки якому авторові вдається досягти відчуття нерозривності творчого процесу:

У місті замовлянь і мук твоїх колишніх повечоріє сніг – і з'являться з імлі і той, хто був хрущем і жив колись на вишнях, і той, кого в чужій сорочці погребли. Отам, під ліхтарем! За рік звертають... двоє – не нарізно ідуть! летять!.. [10:75].

У цитованому уривку актуалізовано одразу два прецедентні феномени: цитату з вірша Б.-І. Антонича та факт біографії І. Франка, адже відомо, що своє життя видатний український письменник скінчив у бідності. Мотив повернення митців із потойбіччя поглиблюється уведенням в контекст образів *імлі* як символу потойбічного світу та *снігу*, який в ідіостилі поета є одним із ключових та символізує плин часу, смерть, забуття і водночас – стихійне, неспинне начало, творчий процес. Варто зауважити, що цитата з Б.-І. Антонича, у свою чергу, також є цитатою з Т. Шевченка:

Антонич був хрущем і жив колись на вишнях, на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко.. [1:220].

Це дозволяє стверджувати про певну ретроспективу, завдяки якій створюється відчуття спадковості літературного процесу. Його нерозривність також стверджується за допомогою конструкції «не нарізно ідуть! летять!..».

На використанні прецедентних феноменів базуються різноманітні ігрові ефекти. Наприклад, цитуючи «Повість врем'яних літ», поет використовує прийом параномазії: *Там неімуці – бо сраму не імуць – із кам'яними братами німими тихо й суворо ведуть хоровод*

[10:28]. Поєднання цитати з давнього літопису та назви вірша «Хортиця» концептуалізує образ воїна-захисника Вітчизни. Обірвана цитата *сраму не імуць* вимагає відтворення повного вислову князя Святослава: *Да не посраммим земле Русские, но ляжем костьми, мертвыи бо срама не имам* [4:291], таким чином поглиблюючи мотив смерті у битві.

Прецедентні вислови важливі для створення іронічного ефекту в іншому контексті:

Старим обрусом столу не застелим – помислимо... і спалим, перед тим процитувавши голосом веселим, що навіть дим солодкий... навіть дим [10:68].

Спалення старого обруса може символізувати відхід від власного «я», від традицій, а цитування «голосом веселим» відомого вислову Чацького з комедії О. Грибоєдова актуалізує «легкість» цього відходу. На нашу думку, уведення в цитату підсилювальної частки «навіть» може вказувати на те, що автор міг цитувати не О. Грибоєдова, а його попередника – Г. Державіна, у якого цей вислів використаний саме так:

Мила нам добра весть о нашей стороне: Отечества и дым нам сладок и приятен [3].

На нашу думку, ця цитата використовується в контексті з метою створення антитектичного ефекту. Читач, обізнаний з хрестоматійним твором О. Грибоєдова, прагне прочитати вислів як ствердження любові до Батьківщини та вічне прагнення повернутися до неї, чому ніяк не сприяє словесне обрамлення поезії І. Римарука. Таким чином, на основі старого значення цитати вибудовуються нові смисли.

Мотив любові до Батьківщини, одним із засобів створення якого є використання прецедентного вислову, простежується в іншому контексті:

«Забудь про вежі темної гордині...» – пощо тобі цей мудрий заповіт о цій годині, при чужій родині, в очікуванні поклику на спит? <...> Забув про хату? Це ж до неї кроки відмірюєш століття не одне... Не вежі в піднебесі – древні крокви, одна з яких підніме і гойдне [10:38].

В. Сорокін зауважує, що цитата виявляється орієнтованою одразу на обидва тексти: на текст-джерело і «цитуючий» текст [12:13]. Така орієнтованість поглиблюється уведенням риторичного питання «*Забув про хату?*», співзвучного із цитатою з вірша М. Рильського. Зіставлення цитати з вірша М. Риль-

ського «*бери сакви і рідний дім покинь*» [8:29] та авторського вислову «*Це ж до неї кроки відмірюєш століття не одне*» дозволяє побудувати мотив туги за рідною домівкою.

Використання прецедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука породжує нові імпліцитні значення і сприяє утворенню нових конотацій, таким чином поглиблюючи мотивну структуру творів. Текстові ремінісценції, введені до контексту, вступають зі словесним оточенням в різні відношення, підсилюючи або контрастуючи з ним, актуалізуючи в уяві мовця певні асоціації. Виявляючись у творах різними

формами, прецедентні феномени формують складну структуру образів та вимагають обізнаності читача з національним літературним надбанням для правильного прочитання поезії. Ми вважаємо, що аналізовані феномени належать до національно прецедентних. Дослідження вияву прецедентних феноменів у творчості І. Римарука є перспективним, оскільки дозволяє розкрити особливості поетичної картини світу одного з відомих українських поетів ХХ століття та зробити внесок у дослідження природи функціонування прецедентних феноменів у художньому дискурсі.

Література

1. Антонич Б.-І. Вибрані поезії [Укр. і рос. мовами]; Пер. рос. З. Левицького / Упоряд. А. Левицька. — Львів: Каменяр, 2008. — 317 с.
2. Гудков Д. Б. Для чего мы говорим? (К проблеме ритуала и прецедента в коммуникации) / Д. Б. Гудков // — Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М. : «Филология», 1997. — Вып. 2. — С. 26 — 40.
3. Державин Г. Сочинения / Г. Державин. — СПб.: Изд. Имп. Академии наук, 1865. — Т. 2. Стихотворения. Часть II. — С. 189—194.
4. Душенко К. В. Цитаты из русской истории от призвания варягов до наших дней. — М. : Изд-во Эксмо, 2005. — 624 с.
5. Захаренко И. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М. : «Филология», 1997. — Вып. 1. — С. 82 — 103.
6. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М. : «Филология», 1997. — Вып. 2. — С. 5 — 12.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 752 с.
8. Рильський М. Золоті меди: Вибрані поезії / М. Рильський. — К. : Дніпро, 1974. — 192 с.
9. Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння / І. Римарук. — Львів : Кальварія, 2002. — 160 с.
10. Римарук І. М. Упродовж снігопаду: поезії / І. М. Римарук. — К.: Молодь, 1988. — 120 с.
11. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. — М. : Academia, 2000. — 141 с.
12. Сорокин Ю. А. Цитаты как знаки прецедентных текстов / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М. : «Филология», 1997. — Вып. 2. — С. 13—26.
13. Статкевич Л. П. Форми реалізації інтертекстуальності в тексті художнього твору / Л. П. Статкевич // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Філологія. — Харків : ХНУ, 2011 — Вип. 61. — № 936. — С. 285—288.
14. Ходоренко А. В. Прецедентность как средство семантического обогащения имени в интернете / А. В. Ходоренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Філологія. — Харків : ХНУ, 2007. — Вип. 50. — № 765. — С. 58—61.